

М.Т. Досумбекова* , **М.У. Досанов**

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Mirka01@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ЖАНАМА ӘДІСТЕР

Сот және тергеу тәжірибесіндегі жанама әдістер аса қауіпті қылмыстарды ашудың маңызды құралы. Қылмыстың нақты жағдайлары бойынша күрделілігі соншалық, тергеудің бастапқы кезеңінде, кейде кейінірек тікелей дәлелдемелерді алу мүмкін емес. Мақсаты, еліміздегі қылмыстық іс жүргізу барысындағы дәлелдемелерді анықтау кезінде қолданылатын жанама әдістерді пайдаланудың ретін көрсету. Бұл мақаланың басты маңыздылығы, қылмыстық іс жүргізу кезінде орындалатын жанама ідңстердің маңыздылығын түсіндіру. Оны пайдалану барысында қандай ағаттықтар кететіндігін және солармен жұмыс жасаудың маңыздылығын түсіндіру. Зерттеу барысында қылмыстық іс жүргізу туралы ақпараттар жинақталып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі пайдаланылды. Жағдайаттық мысалдар келтіріліп, қандай жанама әдістерді пайдалануға болатындығы жазылды. Жанама әдістер мен дәлелдемелер ұғымын талдауды, дәлелдемелердің белгілерін, мәні мен қылмыстық процесітегі орнын анықтауды қамтитын теориялық негіз тәжірибе үшін қажет, дәлелдеу процесінде кезеңдері толықтай қамтылды. Бұл мақаланың басты мақсаты – жанама әдістерді пайдалана отырып, дәлелдеудің негізгі белгілерін анықтау, дәлелдеудің белгілері мен кезеңдерін сипаттау. Зерттеу үшін жанама әдістер мен дәлелдемелер ұғымының өзі нені білдіретінін қарастыру, өзіне тән белгілерді белгілеу қажет.

Түйін сөздер: айғақ, жанама әдіс, қылмыстық іс, жанама дәлел, тікелей дәлел, дәлелдеу, қылмыстық процесс, қылмыстық іс жүргізу.

M.T. Dosumbekova*, M.U. Dosanov

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Mirka01@mail.ru

Indirect methods in criminal proceedings

Indirect methods in judicial and investigative practice are an important tool for solving especially dangerous crimes. The complexity of the specific circumstances of the crime is such that it is impossible to obtain direct evidence at the initial stage of the investigation, and sometimes even later. The purpose is to show the procedure for using indirect methods used in identifying evidence in the course of criminal proceedings in the country. The main meaning of this article is to clarify the meaning of indirect actions in the course of criminal proceedings. Explain what mistakes are made when using it and the importance of working with them. In the course of the study, information was collected on criminal proceedings and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was used. Situational examples are given and it is written which indirect methods can be used. The theoretical base, which includes the analysis of the concept of indirect methods and evidence, the definition of features, the meaning and place of evidence in the criminal process, is necessary for practice, the stages of the proof process are fully covered. The main purpose of this article is to identify the main features of proof by indirect methods, a description of the features and stages of proof.

Key words: evidence, indirect method, criminal case, circumstantial evidence, direct evidence, criminal process, criminal proceedings.

М.Т. Досумбекова*, М.У. Досанов

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Mirka01@mail.ru

Косвенные методы в уголовном производстве

Косвенные методы в судебной и следственной практике являются важным средством раскрытия особо опасных преступлений. Сложность преступления по конкретным обстоятельствам настолько велика, что на начальном этапе расследования, а иногда и позже, невозможно получить прямые доказательства. Цель указать порядок использования косвенных методов, применяемых при выявлении доказательств в Уголовно-процессуальном процессе в стране.

Главной особенностью данной статьи является разъяснение важности косвенных действий, выполняемых при уголовном производстве. Объяснять, какие потоки уходят в процессе его использования и как важно с ними работать. В ходе исследования была собрана информация об уголовном производстве и использован Уголовный кодекс Республики Казахстан. Приводятся примеры ситуаций и записывается, какие косвенные методы можно использовать. Теоретическая основа, включающая в себя анализ косвенных методов и понятия доказательств, определение признаков, сущности и места доказательств в уголовном процессе, необходима для практики, в процессе доказывания полностью охвачены этапы. Основная цель данной статьи – выявить основные признаки доказывания с помощью косвенных методов, охарактеризовать признаки и стадии доказывания. Для исследования необходимо рассмотреть, что означает само понятие косвенных методов и доказательств, обозначить характерные черты.

Ключевые слова: доказательства, косвенный метод, уголовное дело, косвенные доказательства, прямые доказательства, уголовный процесс, уголовное судопроизводство.

Кіріспе

Дәлелдемелерді жіктеудің негізгі түрі – тікелей және жанама деп бөлінеді. Қазіргі уақытта дәлелдеу мен жанама әдістер теориясында ғалымдардың көпшілігі дәлелдеу пәніне қатынасты бөлу критерийі ретінде таниды. Бұл, ең алдымен, басқа әдістерді пайдалану жолындағы айырмашылық болар, бірақ дәлелдемелерді пайдалану нәтижелері емес. Қылмыстық іс ғылымындағы жанама әдістер әлі де аз зерттелген. Отандық қылмыстық процестің ғылымында ұзақ уақыт бойы жанама әдістерді зерттеуге елеулі қызығушылық болған жоқ және бүгінгі күнге дейін ғылыми және оқу әдебиеттеріндегі жанама әдістерге бірнеше параграфтар ғана арналды, және олар туралы барлық білімдер аз болып, жанама әдістер екі немесе үш тарауларға дейін қысқартылды. Жанама әдістерді дұрыс пайдалану тікелей айғақтардың жоқтығына немесе жалған тікелей дәлелдемелердің болуына қарамастан кез келген қылмысты ашуға, нағыз қылмыскерлерді анықтауға ықпал етеді. Жанама дәлелдемелерді ұтымды пайдалану қылмыстық іс бойынша айыптау дәлелдемелер жүйесінің ерекше сенімділігін қамтамасыз етеді. Логикалық түрде жүйеленген және тәжірибеде дұрыс жазылған жанама дәлелдер жоққа шығаруға болмайды, ал айыпталушы қысыммен берілгенін айтып, мойындаудан бас тарта алады (бұл жағдайда тікелей дәлелдемелердің сенімділігі күмән тудырады).

Осы мәселе бойынша әдебиеттерді, тергеу және сот тәжірибесін зерделеу қылмыстық процестегі дәлелдемелерді алу мен қамтамасыз етудің жаңа әдістерін, қолданыстағы әдістерді қажетті жетілдіруді үнемі қажет ететіндігін көрсетеді. Сондықтан жанама әдістер тақырыбы бүгінде өзекті болып қала береді және болашақта да маңыздылығын жоймайды.

Дәлелдемелердің тұрақты формулаларын құру мүмкін еместігіне байланысты нақты жағдайларда дәлелдемелерге барынша дәлдікпен және логикалық тұрғыдан келу қажет. Қылмысты дайындалған дәлелдемелер жүйесі бойынша тергеп-тексеру және іс жүргізуде қолда бар әдістемелерді шыңдау шындыққа жанаспайды.

Бұл мақаланың басты мақсаты – жанама әдістерді пайдалана отырып, дәлелдеудің негізгі белгілерін анықтау, дәлелдеудің белгілері мен кезеңдерін сипаттау. Зерттеу үшін жанама әдістер мен дәлелдемелер ұғымының өзі нені білдіретінін қарастыру, өзіне тән белгілерді белгілеу қажет. Сондай-ақ, жанама әдістерде ықтималдықтан сенімділікке өтудің қиындығы мен жеткіліктіліктің маңызды мәселесіне жеке тоқталу қажет. Жұмыстың соңында жанама әдістердің көмегімен дәлелдеу процесін сипаттау талап етіледі. Бұл мақалада қылмыстық процесте жанама әдістер мен дәлелдемелерді пайдалану мәселелері талданады.

Мақаланың мақсаты келесі міндеттерді тұжырымдау мен шешуді белгіледі:

1. Қылмыстық іс жүргізу дәлелдеудегі делдалдық (жанама) білімнің рөлін анықтаңыз.
2. Қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлар шеңберінде қылмыстық процесте шындықты анықтауда жанама дәлелдемелердің рөлін ашу.
3. Қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелерінің түсінігін тұжырымдаңыз және құрылымын анықтаңыз, жанама дәлелдемелердің ерекшеліктері мен артықшылықтарын анықтаңыз.
4. Қолда бар теориялық тәсілдер негізінде жанама дәлелдемелерді анықтаңыз және жіктеңіз.
5. Заңды, негізделген және әділ процесуалдық шешімдерді қабылдау үшін жанама әдістер жүйесінің маңыздылығын ашу.
6. Қылмыстық процесте жанама әдістердің көмегімен дәлелдеудің ерекшеліктерін ашыңыз.

7. Қылмыстық істерді шешудегі сот тәжірибесіне талдау жүргізу және жанама әдістерді оңтайландыру, жанама дәлелдемелерді барынша тиімді пайдалану мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу.

Мақаланың **зерттеу объектісі** – жанама дәлелдемелерді жинау, тексеру және бағалау процесінде туындайтын қылмыстық іс жүргізу қатынастарының жиынтығы және олардың алдын ала тергеу және сот қарауы кезінде іс жүргізу көздері.

Мақаланың зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің және жанама дәлелдемелерді жинау, тексеру және бағалау тәртібін және олардың іс жүргізу көздерін реттейтін басқа да нормативтік құқықтық актілердің ережелері; қылмыстық процеске қатысушылардың осы нормаларды қолдануына байланысты теориялық және практикалық мәселелер.

Мақаланың **әдіснамалық негізі**: қоршаған ортадағы шындықты танудың диалектикалық әдісі, ғылыми танымның басқа да жалпы әдістері (индуктивті, дедуктивті, талдау, синтез, жүйелік-құрылымдық), танымның жеке әдістері (статистикалық, сұрақ қою), жеке құқық, таным әдістері (логикалық-құқықтық, тарихи-құқықтық және салыстырмалы құқық).

Мақаланың **теориялық негізін** философия, құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық іс жүргізу құқығы, криминалистика, жедел-ізвестіру қызметі салаларындағы еңбектер құрайды. Бұл жұмыстың тікелей көздері: оқулықтар, оқу құралдары, заңдарға түсініктемелер, авторефераттар, диссертациялар, анықтамалық әдебиеттер, ғылыми мақалалар және зерттеу нысанының әртүрлі аспектілеріне қатысты басқа да материалдар.

Мақаланың **нормативтік негізі** мыналар: халықаралық нормативтік құқықтық актілер, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қылмыстық Кодексі. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциялық сотының шешімдері зерттеледі.

Адам жүзеге асыратын қоршаған дүниені тану философияның гносеология саласы (таным теориясы) зерттейді. Гносеология зерттейтін объективті шындықты бейнелеу үлгілері танымдық қызметтің кез келген түріне, соның ішінде қылмыстық іс жүргізу біліміне де тән.

Өздеріңіз білетіндей, қылмыстық іс жүргізу білімі ретроспективті сипатқа ие, өйткені қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде бұрын-

нан орын алған қылмыстық іс-әрекет белгілі, оны бөлек фрагменттерден бөлшектеп қалпына келтіру қажет. Дәлелдеуге жататын мән-жайлар туралы мәліметтер куәлардың, жәбірленушілердің, сезіктілердің (айыпталушылардың) тікелей дәлелдемелер болатын дәлелденуге жататын мән-жайларды көрсететін айғақтарында (олардың дәлелденген тезиспен байланысы түрінде) қамтылуы мүмкін. Алайда мұндай дәлелдемелер іс бойынша әрқашан бола бермейді, көбінесе олар күдіктінің (айыпталушының), жәбірленушіден, куәдан жауап алуды құзыретті ұйымдастыруымен жанама дәлелдемелердің көмегімен анықталады. Басқаша айтқанда, тікелей дәлелдемелерді анықтау көбінесе жанама дәлелдемелер арқылы ғана мүмкін болады.

«Қылмыстық іс жүргізу білімі» және «қылмыстық іс жүргізу дәлелдеу» сияқты ұғымдардың арақатынасы туралы процессуалистер арасында бірауызды пікір жоқ. Кейбіреулер бұл ұғымдарды бірдей деп санайды.

Қылмыстық процестегі дәлелдемелер мен білімдер бір-бірімен байланысты, бірақ бірдей ұғымдар емес, дәлелдеу қылмыстық іс жүргізу білімдерінің бір түрі болатын ұстанымды ұстанады¹. Тағы біреулері білім бір бөлек, дәлелдеу бөлек, яғни алдымен дәлелденетін жағдайлар белгілі, содан кейін дәлелдеу процесі жүреді. деп есептейді.

Бұл мәселе бойынша профессор А.Р. Белкиннің ұстанымы қызықты. Ол дәлелдеу білімнің жалғыз түрі емес, қылмыстық іс жүргізу білімінің тікелей қабылдау сияқты түрі де бар деп есептейді. Соңғысы қылмыс оқиғасына тікелей қатысы жоқ, бірақ дәлелдеу пәнінің құрамдары болып табылатын фактілерді білуде орын алады². Мысалы, күдіктінің жасы, күдіктінің жеке басының мәліметтері және т.б.

Кейбір процессуалистер дәлелдеуді сөздің кең және тар мағынасында түсінуге болатындығына назар аударады. Кең мағынада бұл дәлелдемелерді жинау, тексеру және бағалау, ал тар мағынада өз ұстанымын дәлелдейтін қолда бар дәлелдемелерді қисынды түрде көрсету.

Жанама әдістерді пайдалана отырып, тиімді дәлелдеу үшін тергеушілер әртүрлі салаларда алынған ақпаратты мұқият өңдеуі керек: құқық саласындағы мәселелерді қалай зерттеу керек және философия, психология, логика сияқты салаларда. Жанама әдістерді терең зерделеу мен талдаудың арқасында оларды дұрыс қолдану қылмыстық іс бойынша объективті шындықты анықтау әдісі болады, оны пайдалану арқылы

бұл мүмкін болады. Соған қарамастан, дәлелдеу процесі жанама дәлелдемелер болған кезде ғана күрделі болады, бірақ бұл процесс одан кем емес және тікелей дәлелдемелер болған кезде ғана қиын. Ғалымдардың дәлелдеу құқығы теориясына және оның жеке аспектілеріне мұқият назар аударғанына қарамастан, зерттеушілер мен іс жүргізушілер жанама дәлелдер туралы дәлелді ережелердің қазіргі жағдайына қанағаттанбайды.

Қылмыстық істерді қарау кезінде Қазақстан Республикасының соттары негізінен айыптау үкімдерін шығарады. Мұндай сот тәжірибесі заңға сәйкес адамды қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп тану үшін жеткілікті дәлелдемелер жоқ істер қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысында тоқтатылуына байланысты. Айыпталушыларды ақтап шығатын істердің саны жыл сайын шамамен 400-500-ді құрайды.

Апелляциялық және қадағалау тәжірибесін талдау істердің басым көпшілігінде соттардың заңды және негізді үкімдер шығаратынын көрсетеді. Бұзылған үкімдердің саны жыл сайын апелляциялық және қадағалау тәртібімен апелляциялық және наразылық берілгендер санының 1,5-2,0%-ынан аспайды. Кейбір судьялар өте тиімді жұмыс істейді және бірнеше жыл қатарынан үкімдерді бұзу тәжірибесін қолданбаған. Осыған қарамастан, қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалау мәселесі өзектілігін жоғалтпайды. Істің мәні бойынша сот шешімінің заңдылығы дәлелдемелерді сот отырысында қарауға, дәлелдемелердің өзектілігі мен жол берілетіндігін анықтауға, сондай-ақ олардың сотталушының кінәсі немесе кінәсіздігі туралы қорытынды жасауға жеткіліктілігіне дұрыс көзқарасқа байланысты.

Қылмыстық істі шешуде жанама дәлелдемелердің ролін жете бағалауға жол берілмейді. Дәлелдемелерді жинау, тексеру, бекіту және бағалау бойынша үздіксіз әрекет – бұл қылмыс туралы алынған мән-жайлардың шектеулілігімен ерекшеленетін ерекше қиыншылықтары бар өте ауыр процесс болып табылады (Александров 2017).

Сотқа дейінгі сатыларда жанама әдістерді сауатты және дұрыс пайдалану қылмыстық істі тергеу және ашу үшін елеулі мән-жайларды анықтауға көмектеседі. Дәлелдемелердің тұрақты жүйесін қамтамасыз ету, мысалы, күдікті немесе айыпталушы айғақ беруден бас тартқанда, қылмыстың жоғары деңгейімен мүмкін болады.

Дәлелдеу пәні мен аралық фактілердің элементтерінің байланысы тікелей емес,

тек жанама, сондықтан күрделірек. Бұдан шығатыны, мұндай фактілерді дәлелдеудің күрделілігі тікелей дәлелдемелерді дәлелдеумен салыстырғанда бірнеше есе артады.

Тікелей дәлелдемелерді пайдалану кезіндегі басты міндет – сенімділікті тексеру. Жанама дәлелдемелерге сілтеме жасаған кезде көптеген міндеттер қойылады, олар келесіде қарастырылады.

Жанама дәлелдемелер тікелей болмаса да, дәлелдеу пәнімен объективті байланысқа тән. Ол тек аралық фактілер жиынтығымен қамтамасыз етілуі керек, әйтпесе объективті байланыс орнату мүмкін болмайды. Бұл байланысты орнату қылмыстың тергелетін мән-жайларының бар немесе жоқтығы туралы нақты логикалық қорытындыны дереу жасау керек.

Тергеудің бастапқы сатысында мән-жай туралы заңдық мәні жоқ, оның дәлелденетін фактіге қатысы бар-жоқтығы белгісіз фактілік деректер жанама дәлелдемелер. Кейде жанама дәлелдер қылмыстың мән-жайын анықтаудың бірден-бір құралы. Оларды дұрыс пайдалану, тіпті тікелей дәлелдемелер болмаған жағдайда да кінәні, қылмыс жасаудың себебі мен мақсатын анықтауға мүмкіндік береді. Бірақ іс бойынша тікелей дәлелдемелер болса, оларды объективті және жан-жақты тексеру жанама әдістердің көмегімен жүзеге асырылады.

Жанама әдістер мен дәлелдемелердің арақатынасы. Теорияда екі ұғымның арақатынасы туралы әртүрлі көзқарастар бар. Мысалы, А.Я. Вышинский барлық жанама дәлелдемелерді дәлел ретінде белгілейді (Вышинский, 1950), М.М. Гродзинский дәлелдемелер арқылы тек айыпталушының жанама дәлелдемелерін деп таныды (Гродзинский 1945).

М.С. Строгович М.С. дәлелдемелерге тікелей және жанама түрде барлық айыптау дәлелдеріне жатқызды (Строгович 1958). Алайда бүгінгі тәжірибеде мұндай мәселе жоқ, жанама дәлелдер мен дәлелдемелер көп жағдайда синоним ретінде қолданылады.

Тікелей және жанама дәлелдемелер азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлелдемелердің жарамды нысандары болып саналады. Тікелей дәлелдемелер қарастырылып отырған негізгі фактіні тікелей дәлелдейтін дәлелдер ретінде анықталады. Айналмалы дәлелдемелер, кейде жанама дәлелдер деп те аталады, егер шын болса, адамға қарастырылып отырған фактіні қорытындылауға мүмкіндік беретін факті немесе фактілер жиынтығы.

Тікелей дәлелдемелердің мысалы (кісі өлтіру ісі бойынша) сотталушының жәбірленушіні шын мәнінде пышақтап өлтіргенін көрген куәгер.

Жанама дәлелдерге мысал ретінде (сол іс бойынша) сотталушының қылмыс орнынан қашып бара жатқанын көрген куәгердің айғақтарын келтіруге болады. Бұл жерде алқаби осы фактіні пайдаланып, сотталушы қылмыс жасады деген қорытынды жасай алады.

Тікелей және жанама дәлелдер мына жағдайларда да қолданылады:

- азаматтық істер (мысалы, жеке бас жарақаты туралы істер)

- қылмыстық іс жүргізу.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде Қазақстан Республикасының заңдары прокурорға кінәні тек жанама дәлелдер бойынша анықтауға мүмкіндік береді, егер ол негізді күмәнсіз дәлелдеу стандартына сәйкес келсе.

Бұл прокурор дәлелдемелерді мыналарды пайдалана отырып анықтай алатынын білдіреді:

- тек тікелей дәлелдер

- тек қана жанама дәлелдер

- тікелей және жанама дәлелдемелердің үйлесімі.

Тікелей дәлелдеменің анықтамасы қандай?

Тікелей дәлелдемелер, егер сенетін болса, қаралып отырған фактіні тікелей дәлелдейтін дәлел. «Тікелей» адамның дәлелдемелерге қатысты қандай да бір тұжырымдар бар немесе тұжырымдар жасаудың қажеті жоқ дегенді білдіреді. Алқаби негізгі факті жай ғана куәға сену арқылы орын алды деп қорытынды жасай алады (Шамонова 2002а).

Тікелей дәлелдемелер көбінесе куәгер немесе куәгерлердің айғақтары түріндегі дәлелдер болып табылады. Тікелей дәлелдемелердің мысалдары ретінде тұлғаның ол:

- айыпталушының қылмыс жасағанын көрген,

- басқа адамның белгілі бір сөзді немесе сөздерді айтқанын естіді,

- белгілі бір іс-әрекеттің болып жатқанын бақылаған.

Егер, мысалы, куәгер сыртта жаңбыр жауды деп куәлік етсе, бұл жеке білім жаңбыр жауғанының тікелей дәлелі болып табылады.

Сондай-ақ сотталушы ұрлық жасады деп күдіктенген істі қарастырыңыз. Қылмысқа қатысушы айыпталушыға қылмыс жасауға көмектескенін мойындап арызға қол қояды. Бұл сотталушының кінәсінің тікелей дәлелі.

Жанама дәлелдер дегеніміз не?

Тікелей дәлелдемелерден айырмашылығы, жанама дәлелдер негізгі фактіні тікелей дәлелдемейді. Керісінше, дәлелдердің бұл түрі:

- тағы бір фактіні дәлелдейді

- содан кейін адам негізгі фактінің орын алғанын негізді түрде қорытындылай алады.

Мысалы, прокурор айыпталушы Арман әмбебап дүкеннен былғары пальто алды деп есептейтін дүкен ұрлау ісін қарастырайық. Сотта А.Н. ол айыпталушыны кеште Арман алып кеткен пальто кигенін көрген куәгерге сілтеме жасайды. Бұл Арманның пиджакты дүкеннен ұрлағанының жанама дәлелі.

Жоғарыдағы мысалда куәгер Арманмен бірге дүкенде болғанын және оның киім алып жатқанын көргенін айтса, бұл жанама дәлел емес, тікелей дәлел болатынына назар аударыңыз.

Жанама дәлелдер көбінесе мыналарды қамтиды:

- заттай дәлелдемелер (мысалы, қан дақтары),

- криминалистикалық дәлелдемелер және ғылыми дәлелдемелер, және

- саусақ ізінің дәлелі (Шамонова 2002b).

Дәлелдердің бір түрі екіншісінен жақсы ма?

Мұндай дәлелдемелердің дәлелді мәні көп жағдайда істің мән-жайына байланысты.

Басқаша айтқанда, тікелей дәлелдемелер әрқашан жанама дәлелдерден артық немесе керісінше салмақты болатын қатаң ереже жоқ.

Кейбіреулер тікелей дәлелдемелер тиімдірек деп есептесе, басқалары жанама дәлелдер одан да сенімдірек болуы мүмкін екенін айтады. Мысалы, айыпталушының қылмыс жасағанын көрген куәгерді алайық. Қылмыстық қорғаушы куәгердің есте сақтау қабілеті нашар екенін көрсетсе, бұл жалған дәлел.

Сондай-ақ, жанама дәлелдер көбінесе мыналарды қамтитынын есте сақтаңыз:

- сот-медициналық дәлелдемелер және

- саусақ іздері.

Көптеген алқабилердің пайымдауынша, мұндай дәлелдер куәгердің оқиғаларды түсіндіруінен гөрі кінәні объективті түрде көрсетеді.

Тек жанама дәлелдермен адамды соттауға бола ма?

Қазақстанда айыпталушыны айыптау үшін прокурор жоғарыда көрсетілген дәлелдемелердің екі түрін де қолдануы керек деген юрисдикция жоқ.

Прокурор шын мәнінде тек жанама дәлелдемелерді қолдану арқылы айыптауды қамтамасыз ете алады. Мысалы, ол мына дәлелдерді дәлелдеу немесе жоққа шығару үшін пайдалана алады:

- қылмыс құрамы,

- белгілі бір әрекеттерді аяқтау және

- сотталушының ниеті немесе психикалық жағдайы.

Қылмыстық қорғаушы тек қана жанама дәлелдемелерді пайдаланған кезде, келесілерді көрсету арқылы кінәлілікке негізді күмән бар екенін көрсете алады:

- дәлелдемелер негізделген қорытындыларды қолдайды және

- бұл тұжырымдар кінәні анықтаудан бөлек.

Жанама дәлелдемелердің құндылығы зор, дәлелдемелердің шексіз алуандығы оларды қылмыстық процесте қолдану аясын қамтамасыз етеді. Көптеген істер тек жанама дәлелдер негізінде шешіледі. Оларды дәлелдеуде бұлайша кеңінен қолдану, әрине, орынды, әйтпесе ойластырылған қылмыстарды ашу мүлдем мүмкін болмас еді. Қылмыстық іс бойынша дәлелденуге жататын мән-жайларды аралық фактілермен шатастырып қою кейде іс жүзінде іс жүргізу дәлелдемелерін дұрыс құрастырмауға әкеп соғады, бұл жағдайда айыпталушыға айып тағылған іздестіріліп жатқан фактілер туралы баяндау дәлелдемелік фактілермен араласып, нәтижесінде айыптау тарапы ұтылады. Ал, нақты шекаралар, дәлелдемелік материал олқылықтармен ұсынылған.

Қылмыстық процесте шындыққа қол жеткізу • дәлелдеу арқылы жүзеге асырылады – тергеуші мен сот істің барлық заңдық маңызы бар мән-жайларын шындыққа толық сәйкес анықтауы тиіс процесс. Дегенмен, дәлелдеуді шынайы білім алуға бағытталған процесс ретінде ғана сипаттау жеткіліксіз болар еді. Ғылым мен әлеуметтік тәжірибе өзінің барлық салаларында әрқашан тек шынайы ғана емес, сонымен қатар сенімді білімді, яғни дәлелденген, куәландырылған, олардың ақиқаттығына және соңғысын тексеру мүмкіндігіне кепілдік беретіндей алынған білімді талап етеді. Тергеуші мен сот анықтаған нақты мән-жайлар адамдардың тағдырына әсер ететін жауапты шешімдер қабылдауға негіз болатын қылмыстық сот ісін жүргізуде қолданылған білімдердің сенімділігіне қойылатын талап ерекше маңызды. Осы мақсатта заң дәлелдеу құралдары мен әдістерін егжей-тегжейлі реттейді, бұл сот ісін жүргізу міндеттері тұрғысынан білімді алудың, тексерудің және куәландырудың оңтайлы, яғни неғұрлым мақсатқа сай және тиімді тәртібіне кепілдік береді. Процессуалдық емес жолмен алынған ақпарат (мысалы, жедел-іздістіру қызметінің нәтижесінде, баспасөз хабарламаларынан және т.б. іс бойынша.

Тергеулер мен сот процестерінде тікелей дәлелдемелерді алу үшін жанама дәлелдемелер қолданылуы мүмкін. Бірақ бұл дәлелдемелердің

жанама мақсаты бар дегенді білдірмейді және тек тікелей дәлелдемелермен бірге қарастырылуы мүмкін. Қылмыстық істі бір ғана тікелей дәлелдемелер бойынша шешу де мүмкін емес, өйткені оның өзі тексеруді қажет етеді, ол тек басқа дәлелдемелердің, соның ішінде жанама дәлелдемелердің көмегімен ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Мазмұны дәлелдеу пәнін абсолютті түрде толық сарқытатын тікелей дәлелдер жоқ.

Қылмыстың субъективтік жағын анықтауда дәлелдемелер маңызды рөл атқарады. Салақтық пен ниет, мотивтер, мақсаттар психикалық процестер бола отырып, сыртқы көрінісі жоқ, сондықтан сырттан байқауға болмайды. Көп жағдайда оларды айыпталушының іс-әрекетінің сипаты бойынша ғана қарастыруға болады, бұл осы құбылыстардың сыртқы көрінісі.

Сонымен, жанама әдістер мен дәлелдемелер ұғымы негізгі және басты қасиеттерді қамтиды, бірақ олардың толық тізімін қамти алмайды. Әдістердің құндылығы өте үлкен, олар әрбір жағдайда ерекшеліксіз қолданылады. Әрі қарай, мен процессуалдық қызмет үшін маңызды ұғым болып табылатын жанама дәлелдер белгілерінің кеңірек тізімін талқылағым келеді.

Жанама әдістерді пайдаланып дәлелдеу кезінде жалпы дәлелдерге де, атап айтқанда жанама дәлелдерге де тән белгілі бір белгілерді басшылыққа алу керек. Бұл дәлелдеудің негізгі мақсаты болып табылатын ақиқатты орнату үшін қажет.

Сәйкестік, рұқсат етілгендік, сенімділік және жеткіліктілік тіпті қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелерінің белгілері емес, «қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелері» ұғымының белгілері болып табылады. Яғни барлық көрсетілген белгілер олардың мазмұны мен іс жүргізу формасынан тұратын қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелері құрылымының сыртқы қасиеттері мен сапаларының көрсеткіштері болып табылады (Костенко 2006). Бұл төрт белгі тура және жанама дәлелдерге де тән болғанымен, олар әртүрлі жолмен дәлелденеді, әрқайсысының өзіне тән ерекшеліктері бар.

Жанама әдістер дәлелдемелердің жалпы белгілеріне сәйкес келуі керек, яғни рұқсат етілген болуы керек. Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 75-бабына сәйкес, заң бұзушылықпен алынған дәлелдемелердің заңды күші жоқ. Рұқсат етуді сипаттау үшін төрт маңызды элементті бөлуге болады. Біріншіден, тиісті пән керек, оның өндірісте ісі болуы керек. Мысалы, істі жүргізіп жатқан тергеушінің жаз-

баша ұйғарымынсыз полиция қызметкерінің тергеу әрекеттерін жасауы құқық бұзушылық деп танылады. Екіншіден, дәлелдемелер заңда көрсетілген тиісті көзден алынуы керек (ҚР ҚПК-нің 74-бабы және 75-бабы) (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>). Мысалы, жорамалдарды, қауесеттерді дәлел ретінде қарастыруға болмайды. Ақпараттың дұрыс көзі және оның сенімділігі үшін рұқсат етілгендігін анықтау маңызды. Үшіншіден, заңда белгіленген тәртіппен дәлелдемелерді алу. Және, ақырында, дәлелдемелердің жол берілетіндігінің элементі оларды алудың заңда көзделген тәртібін қолдану болып табылады.

Сондай-ақ алынған ақпаратты сапалы түсіндіру және дәлелдемелерді қалыптастыру критерийлерін нақтылау дәлелдемелердің бұл белгісін анықтауда үлкен мәнге ие.

Жанама дәлелдемелер маңызды болуы керек. Қылмыстық істі шешу үшін дәлелдемелердің құндылығын белгілеу қажет. Өзектілік деп оның мазмұны жағынан сәйкестігі түсініледі т.б. дәлелдемелер мен қаралатын істің мәні арасында негізді байланыстың болуы (Минковский 1966).

Қарым-қатынасты дәлелдеу үшін себеп-салдарлық байланыс қажет. Жанама дәлелдер мен дәлелдеуге жататын мән-жайлар арасында тікелей байланыс жоқ. Дәлелдер адамның кінәсін дәлелдемейді, жанама түрде қатысы бар екенін көрсетеді. Мысалы, өлтірілген адамның пәтерінен айыпталушының саусақ іздерінің табылуы оның осы пәтерде болғанын білдіреді. Бұл жағдайда аралық факт саусақ іздері болады, ал кісі өлтірді деп айыпталушының бөлмеде болғаны туралы қорытынды жанама дәлел болып табылады.

Жанама дәлелдемелердің байланысы туралы болжамнан шығу қажет. Табылған аралық факті мен ізделетін объект арасындағы ойша қолданылатын әрекеттестік қажетті немесе қарапайым болуы мүмкін. Дәлелдеу процесінде әрбір жаңадан анықталған фактінің дәлелдеу пәнімен байланысын тек болжауға болады. Жаңа жанама дәлелдер пайда болғаннан кейін аралық факті мен дәлелдеу пәні арасындағы нақты байланыс орнатылады. Жекеленген жанама дәлелдеменің қылмыспен байланысы туралы алғашқы қорытынды болжамдық сипатта болады, оны басқа дәлелдемелермен тексеру қажет.

Шарттылық пен себептілікті ажырата білу керек. Кейде себептерді жағдайлардан ажырату өте қиын, өйткені олар бір-бірімен және болған оқиғалармен тығыз байланысты. Оқиғаның әртүрлі себеп-салдарының болу мүмкіндігі

қылмыстарды жанама дәлелдемелердің көмегімен тергеуді өте қиындатады. Шарт пен болжамдылық арасындағы себеп-салдар байланыстары мен бірегейлігі көп мәнді болып келеді.

Дәлелдемелердің келесі ерекшелігі – жүйелілік. Жанама дәлелдемелер бірін-бірі жоққа шығармауы керек. Егер бұлай болса, оны дәлел ретінде пайдалануға болмайды. Дәлелдемелерді зерттеу олардың жиынтығында жүзеге асырылатындықтан, басқаларына қарама-қарсы бір ғана аралық факт дәлелдемелерді тұтастай жарамсыз етеді. Бұл талап дәлелдеу пәнімен бірге де қолданылады.

Жанама дәлелдемелер маңызды болуы керек. Бұл қылмыстық істі шешу үшін дәлелдемелердің құндылығын анықтау қажеттілігін көрсетеді. Белгіленген дәлелдемелердің күші де өзектілігіне байланысты. Дәлелдемелердің толықтығы дәлелдеу пәнінің барлық элементтерінің болу қажеттілігін білдіреді, бұл талап дәлелдемелерді зерттеуден туындайды.

Жиынтықта қолданылған дәлелдемелер әрбір нақты жағдайда мән-жайларды растау үшін сандық артық болуы керек.

Дәлелдердің әрқайсысының шынайы құнын тек барлық басқалармен салыстыру арқылы анықтауға болады, яғни, олар сәйкес болуы керек. Өмірде белгілі бір нәрсеге қатысты және қатысы жоқ барлық фактілері бар жағдай, бір-бірімен тоғысады, бұл жиынтықта зерттеуді тудырады. Істің мән-жайын тек жанама әдістер мен дәлелдемелердің жиынтығы ғана сенімді түрде анықтай алады. Кездейсоқтықты заңдылықтан барлық дәлелдемелерді талдау арқылы ғана ажыратуға болады. Дәлелдердің күштілігі олардың байланыстарының заңдылығында.

Жанама дәлелдер жан-жақты болуы керек. Олар қылмыстың барлық белгілерін және дәлелдеуге жататын барлық басқа мән-жайларды белгілей алады. Тағы бір маңызды ерекшелігі, дәлелдемелердің қабылдану шарттары тек логикалық ойлау заңдарына негізделмеуі керек, уақыт, орын және басқа жағдайларға ішінара тәуелділік болжанады.

Дәлелдемелердің әртүрлілігі соншалық, оларды толық есептеу мүмкін емес, оларды іздеу өте қиын. Жол-көлік оқиғасы болған жерді қарау кезінде кішкентай, бірақ өте маңызды фактіні естен шығару оңай. Бұл қылмыстық оқиғаның құрамдас бөлігі болып табылмайтын фактілердің назар аудармайтындығымен түсіндіріледі. Қылмыспен байланысы ұсталмайды, мұндай фактілерге бастапқыда тиісті мән берілмейді.

Жанама дәлелдемелердің күшінде белгілі бір

зандылықты бөліп көрсетуге болады. Дәлелдер неғұрлым әлсіз болса, оқиғаның барлық күмәндері мен басқа түсіндірмелерін жою үшін олардың саны соғұрлым көп болуы керек.

Осылайша, жанама әдістер мен дәлелдемелер көптеген сипаттамаларға ие. Олардың барлығы жанама дәлелдер көмегімен дәлелдеуде өзінше маңызды.

Жанама дәлелдемелердің негізгі кемшілігі олардың шарттылығы болып табылады, яғни, әртүрлі логикалық қорытындыларға келу, сол немесе басқа жанама дәлелдемелерді бекітетін аралық фактілерді басқаша түсіндіру мүмкіндігі. Жанама дәлелдер көмегімен дәлелдеуде ықтималдықтан сенімділікке өтудің нақты механизмі жоқ.

Ықтималдылық дәлелдеуге жататын істің мән-жайларының бар немесе жоқтығы туралы қисынды қорытындыға әкелетін ақпараттың болмауынан туындайды. Ықтималдықтардың қосындысынан дәлелдердің сенімділігі емес, ең жоғары ықтималдық дәрежесі ғана қалыптаса алады деген ойдан алыстау керек. Ықтималдықтың нақтылыққа психологиялық түрленуі дәлелденетін фактінің жарамсыздығын көрсететін мән-жайларды санадан біртіндеп жою арқылы жүзеге асады. Сондай-ақ бұл көшу жалғыз сенімдіге келу үшін сәйкес емес нұсқаларды кезең-кезеңімен алып тастаумен шартталған. Ықтимал қорытындылардың рұқсат етілгендігі аралық факті мен қылмыс оқиғасы арасындағы байланыстың анық еместігіне негізделген. Аралық фактілердің бір-бірімен және дәлелдеу пәнімен объективті байланысының болуы ықтималдықтың негізін құрайды.

Қылмыстық-құқықтық сенімділік өзінің шексіз көптүрлілігіне байланысты алдын ала дайындалған құқық нысандарына сыймайтын, егер олардың кеңдігі болмаса, белгілі бір шектерде соттың таңдауына мүмкіндік беретін сол шындықты жасаудан тұруы керек.

Қорытындылардың дұрыстығын негіздеу, яғни логикалық аспектідегі дәлелдеу бүкіл процессуалдық дәлелдеудің барысында болады. Логикалық дәлелдеудің мақсаты – істің заңдық маңызы бар мән-жайларының дұрыстығын анықтау, толық дәлелдемелік негіздеме дайындау. «Логикалық қорытындыларды құрудағы пайымдаулар арасындағы байланыс, сайып келгенде, пайымдаулар жасалатын оқиғалар, құбылыстар, фактілер арасындағы объективті түрде бар байланыстарды көрсетеді» (Белкин 1973).

Жалғыз жанама дәлелдермен жұмыс істегенде ықтималдықтан сенімділікке көшу тікелей дәлелдемелерді пайдаланғанға қарағанда қиынырақ, бірақ бұл дәлелдемелердің тиімділігін төмендетпейді. Орны мен уақытына қарай жинақталған жанама дәлелдемелер толық айыптау дәлелі ретінде қабылдануы мүмкін. Жанама дәлелдемелердегі ықтималдықтан сенімділікке көшу жүйелілік сипатымен қатар жүруі керек.

Тікелей дәлелдемелердің байланысынан айырмашылығы, жанама дәлелдемелердің дәлелдеу пәнімен байланысы көп мәнді және бұл дәлелденетін фактіні анықтау үшін жанама дәлелдер жиынтығының болуын талап етеді. Мұндай жиынтық жанама дәлелдемелердің дәлелдеу пәнімен объективті байланысын анықтау үшін қажет.

Белгілі бір іс бойынша әрбір жанама дәлелдемені объективті қабылдау үшін сізде бүкіл жүйе болуы керек. Мұның күрделілігі бір қарағанда шағын, бірақ шын мәнінде өте маңызды, зерттелетін оқиғаға қатынасын анықтау өте қиын, бірқатар мән-жайлардың нақты мәнін анықтау қажеттілігінде жатыр. Жағдайларды есептеулермен және болжамдармен алмастыру қаупі жоққа шығарылмайды, шындықта ешқандай байланысы жоқ нәрселерді байланыстыруға болады.

Жүйе белгілі бір тұтастықпен бейнеленетін өзара байланысты элементтердің жиынтығын білдіреді. Дәлелдемелер жүйесін қалыптастыру үшін тергеу процесінде дәлелдемелер мен іс бойынша бұрыннан бар басқа да дәлелдемелер арасында, сондай-ақ олар мен дәлелдеу нысаны арасында объективті байланыс орнату талап етіледі. Бұл байланыс салыстыру және өзара тексеру арқылы жанама дәлелдемелердің әрқайсысының сенімділігі мен өзектілігін, аралық фактілер туралы қорытындылардың сенімділігін, қажетті мән-жай туралы қорытындының сенімділігін анықтау үшін қажетті және жеткілікті жиынтықпен алдын ала анықталады және басқаша түсіндіру мүмкіндігін жоққа шығару.

Мысалы, ұрлық оқиғасын қарастырайық. Айыпталушының қылмыс тікелей жасалған пәтердің жанында қалай болғанын көрген куәгердің айғағы бар. Жәбірленушінің пәтерінен айыпталушының саусақ іздері табылды, айыпталушының пәтерін тінту кезінде ұрланған заттардың бір бөлігі табылды, бұл оқиға болған жерді қарау хаттамасымен, сарапшының қорытындысымен және заттай дәлелдемелермен расталады. Егер келтірілген мысалда дәлелдемелерді

бөлек қарастыратын болсақ, олар қажетті нәтиже бермейді, істің көптеген нұсқалары сөзсіз жасалады. Әрбір дәлелдемелер нақты қайшылықты түсіндіруді және дәлелдеу пәнімен түсініксіз байланысты білдіреді.

Сондықтан жанама дәлелдемелерді жиынтықта түсіндіру дәлелдеуде өте маңызды.

Жүйенің негізгі сипаттамалары оның элементтерінің реттілігі, ұйымдастырылуы және құрылымы болып табылады. Бұл жанама дәлелдемелерді талдауда тиімді болатын жүйелі зерттеу. Бөлек алынған дәлелдемелер оның дәлелдеу пәнімен байланысын болжауға ғана мүмкіндік береді, реттелген жиынтық сенімді қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Дәлелдемелер жүйесі ақпарат көздерінде, фактілер туралы ақпаратты да қамтуы керек.

Дәлелдердің барлығы бір-бірімен байланысты болуы керек, әрқайсысы жеке бір жалпы позицияны көрсетуі және қорытынды бағыты бойынша сәйкес келуі керек. Дәлелдеуге жататын ұсыныс жеке дәлелдемелер бір-бірімен байланысты болатын жағдайды болжауы керек. Жалпы ұсынысты дәлелденген деп тану дәлелдемелерді анықтайтын аралық фактілердің өзара байланысты болуынан туындайды. Барлық дәлелдемелер тұтастай логикалық қорытындыға әкелуі қажет.

Жүйе дәлелдеуге жататын мән-жайлардың бар немесе жоқтығы туралы қорытындыға келуге мүмкіндік беретін сенімді аралық фактілерге негізделген. Аралық фактілер дәлелдеу пәніне кіретін элементтермен тікелей байланысты болуы керек. Дәлелдемелер жүйесін құрастырған кезде бір фактіні анықтайтын дербес және тәуелсіз дәлелдеу негіздерінің болуын ескеру қажет.

Жүйенің сипаттамасы бірімәнділік болуы керек. Ол іс бойынша дәлелденетін мән-жайлардың бар немесе жоқтығы туралы бір ғана негізделген қорытындының қажеттілігін белгілейді. Дәлелдеу пәніне ерекше қатысы бар дәлелдемелер жүйесі болуы, әрбір дәлелдемені жеке қарастыру кезінде тудыратын күмәнді жоққа шығару қажет.

Жеткіліктілік олар жиналған дәлелдейтін факті бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Дәлелдемелердің жеткіліктілігі туралы мәселені шешуде субъективті және объективті факторлар бар. Мұндағы субъективті фактор дәлелдеу субъектісінің ішкі сенімі болуы мүмкін, ал объективтік факторға жанама дәлелдер жүйесі жатады.

Жанама дәлелдемелердің жеткіліктілігіне бірнеше талаптар қойылады. Біріншіден, аралық

факт мүмкіндігінше сенімді және сенімді болуы керек.

Екіншіден, дәлелдеу пәнінің әрбір элементін және олардың жиынтығын бекіту үшін фактілердің жеткілікті екендігіне сенімді болу керек. Үшіншіден, қолда бар барлық аралық фактілер бір жүйені құрауы керек. Бұл талаптар олардың анық және сенімді орындалуын талап етеді.

Жоғарыда айтылғандардан жүйедегі жанама дәлелдемелерді зерттеудің нақты маңыздылығы туралы қорытынды шығады. Тұлғаның белгілі бір қылмысқа қатыстылығын тәуелсіз, шашыраңқы дәлелдемелер арқылы дәлелдеу мүмкін емес. Дәлелдеу процесінде дәлелдемелердің жеткіліктілігі туралы мәселе шешіледі. Жеткілікті болу үшін қажетті аралық фактілердің санын алдын ала, істі тергеуге дейін анықтау мүмкін емес. Сіз логикалық тұрғыдан дұрыс қорытынды жасай алатын фактілердің дәл саны болуы керек.

Мақала соңында дәлелдемелердің кейбір белгілері судьяның, тергеушінің, анықтаушының, прокурордың субъективті пікірінен туындайтынын атап өткім келеді. Бұл жан-жақтылық, толықтық, дәлелдемелердің сенімділігі және т.б. Және субъективтік тұрғыдан қарастыруға болмайтын қасиеттер бар, мысалы, қолайлылық, заңды иемдену және т.б. Істің мән-жайын зерттеудің жан-жақтылығы, толықтығы қағидасы ішкі сенімнің негізділігіне мүмкіндігінше кепілдік беруге, негізсіз, озбыр пікірдің пайда болуына жол бермеуге арналған (Яцишина 2004).

Ішкі сенім – бұл жеке және өзара әрекеттесу кезінде мұқият талдауға жататын құқықтық, этикалық және психологиялық компоненттердің тығыз байланысы (Гуценко 1997). Ал белгілі бір жанама дәлелдемелерді қабылдау немесе қабылдау туралы шешім қабылдауда бұл мәселе бойынша шешім қабылдайтын субъект өзінің тәжірибесі мен ішкі ұстанымына жүгіне алады, бірақ сонымен бірге ол өз шешімін дәлелдеуге міндетті.

Қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесінде жанама әдістер мен дәлелдемелерді пайдалану күрделі де маңызды міндеттердің бірі. Жанама дәлелдемелердің, әдістердің өзектілігін, олардың шындығы мен сенімділігін анықтау, әсіресе, алдын ала тергеу сатысында қиын (Люпинский 1998).

Қорытындылай келе, мен мақала барысында сипатталған дәлелдердің кемшіліктері мен артықшылықтарын тағы бір рет атап өткім келеді.

Жанама дәлелдемелердің негізгі кемшілігі олардың шарттылығы, аралық фактілермен белгіленетін әртүрлі түсіндіру мүмкіндігі болып табылады. Осындай олқылықтан тергелетін істің бірнеше түрлі нұсқаларын құрастыруға болады. Тағы бір кемшілігі – жанама дәлелдемелер барлық элементтерді байланыстыратын бір жүйе болуы керек. Әрқашан фактілердің объективті байланысы мен өзара тәуелділігін орнату қажет. Жанама дәлелдер арқылы дәлелдеу процесінің кезеңдерін ажырату да қиын.

Жанама дәлелдемелердің күрделілігі оның тергеуде қателіктерге жол бермейтіндігімен, іс бойынша жалғыз дұрыс қорытындыға сенімділік беретіндігімен негізделеді. Олар тікелей дәлелдемелерді тексеру үшін пайдаланылуы мүмкін. Дәлелдер шындықты анықтауға, қылмыстық процестің негізгі міндетін шешуге көмектеседі. Жанама дәлелдемелердің жеткілікті жиынтығының болуымен белгіленетін объективті байланыс арқылы зерттелетін барлық мән-жайлар бойынша қорытынды жасалады (Петрухин 1964).

Дәлелдемелерді жинау процесіне қатысушылардың құқықтарын реттейтін заң нормаларын егжей-тегжейлі зерделеуден бұрын қылмыстық іс жүргізу құқығының жалпы ережелерін, атап айтқанда, қылмыстық процестің принциптерін еске түсіру қажет.

Қылмыстық процестің принциптерінің бірі – заң мен сот алдында барлығының теңдігі қағидасы. Бұл принцип Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 21-бабында бекітілген және сот ісін жүргізу барысында ешкімді тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге, нанымға, тұрғылықты жеріне немесе кез келген басқа себептерге көзқарасы.

Қазақстандық заңнаманың бұл нормасы халықаралық стандарттарға толығымен сәйкес келеді.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 7-бабында: «Барлық адамдар заң алдында тең және оларды шектеусіз заңмен бірдей қорғауға құқығы бар. Барлық адамдар осы Декларацияны бұзатын кемсітушіліктің кез келген түрінен және мұндай кемсітушілікке кез келген итермелеуден бірдей қорғалуға құқылы» (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>).

ICESCR 2(2)-бабында былай делінген: «Осы Пактіге қатысушы әрбір мемлекет өз аумағындағы және оның юрисдикциясына жататын барлық адамдарға нәсілдік ерекшеліктеріне қарамастан, осы Пактіде танылған құқықтарды

құрметтеуге және қамтамасыз етуге міндеттенеді, түсі немесе жынысы, тілі, діні, саяси немесе өзге де көзқарасы, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегі, мүліктік жағдайы, тууы немесе басқа жағдайы».

АСҚХП-нің 26-бабында да маңызды ереже бекітілген: «Барлық адамдар заң алдында тең және ешқандай кемсітусіз заңмен бірдей қорғалуына құқылы. Осыған байланысты кез келген кемсітушілікке заңмен тыйым салынуы тиіс және заң барлық адамдарға нәсіліне, түсіне, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де көзқарастарына, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік белгілеріне қарамастан кез келген негіздер бойынша кемсітушіліктен тең және тиімді қорғауды қамтамасыз етуі керек (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>).

Сонымен, Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 21-бабында бекітілген заң мен сот алдында әркімнің теңдігі қағидасы екі жақты мағынаға ие. Біріншіден, заңнамада кемсітушілік нормалар болмауы керек, екіншіден, заңнаманы қолдану кезінде қылмыстық процесті жүргізетін органдар ешкімді кемсітетін әрекеттер жасамауы керек.

Қазақстан Республикасының заңнамасы қылмыстық сот ісін жүргізудің бұл принципін жариялап қана қоймай, оны сақтаудың құқықтық кепілдіктерін де белгіледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес, қылмыстық процестің барлық принциптері, оның ішінде тараптардың теңдігі қағидасы да қатаң сақталуы тиіс. Қылмыстық-процестік кодекстің 9-бабына сәйкес қағидаларды бұзу іс бойынша жүргізіліп жатқан іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізу барысында қабылданған шешімдердің күшін жоюға немесе сот өндірісінде жиналған материалдарды тануға әкеп соғады. істі дәлелдеудің күші жоқ деп есептейді.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 10-бабында да сотқа, прокурорға, тергеушіге, анықтау органына, анықтаушыға қылмыстық процесті жүргізген кезде заң талаптарын мүлтіксіз орындау тапсырылған. Әйтпесе, заң бұзылған жағдайда қаулылық актілер жарамсыз деп танылып, күші жойылуға жатады, ал заңды бұзуға кінәлі тұлғалар жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының осы нормасын растай отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тікелей немесе жанама түрде шектейтін

қасақана әрекеттер жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейтін «Азаматтардың теңдігін бұзу» 141-бап бар. тұлға (азамат) шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық немесе мүлкілік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне, басқа да себептер бойынша қоғамдық бірлестіктерге мүшелігіне. Сонымен қатар егер мұндай әрекеттерді адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаса (оларға анықтаушы, тергеуші, прокурор, судья жатады), заң шығарушы неғұрлым қатаң қылмыстық жаза белгілейді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>).

Жоғарыда аталған халықаралық құқық нормаларына және Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына сәйкес іске қатысушы тұлғалардың өндіріп алу, бекіту, қамтамасыз ету, қарау жөніндегі іс жүргізу құқықтары мен міндеттерін айқындайтын тиісті құқықтық нормаларды талдау қажет. және қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалау.

Біріншіден, іске қатысушы барлық адамдардың басқа адамдардан ерекшеленетін өзіндік іс жүргізу мәртебесі бар екенін есте ұстаған жөн.

Қылмыстық процеске қатысатын органдар сот, прокурор, тергеу органдары, анықтау органдары болып табылады. Сонымен қатар, олардың барлығы, соттан басқасы, қылмыстық қудалау функцияларын жүзеге асыратын органдарға жатқызылады.

Процеске қатысушылар ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 9-тарауында көрсетілген. Оларға мыналар жатады:

күдікті, айыпталушы, қорғаушы, жәбірленуші, жеке айыптаушы, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, кәмелетке толмаған күдіктінің, айыпталушының заңды өкілдері, жәбірленушінің өкілдері, азаматтық талапкер

және жеке айыптаушы, азаматтық жауапкердің өкілдері (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000206>).

Қылмыстық-процестік кодекстің 10-тарауында қылмыстық процеске қатысатын өзге де тұлғаларға: куәлар, сарапшылар, мамандар, аудармашылар, сот отырысының хатшылары, сот приставтары жатады (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>).

Қылмыстық процескегі адамның мәртебесін қылмыстық процесі жүргізуші орган анықтаған жағдайда ғана, мұндай адам осы іс жүргізу тұлғасына заң шығарушы берген іс жүргізу құқықтарының иесі болады. Сондықтан қылмыстық іс жүргізудің ең басында қылмыс оқиғасы қандай да бір түрде зардап шеккен тұлғалар процесінің тиісті қатысушысы ретінде дер кезінде танылғаны маңызды.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде іске қатысушы адамдар қандай жағдайларда, кім және қандай тәртіппен күдікті, айыпталушы, жәбірленуші, процеске басқа да қатысушылар деп танылатынын көрсететін бірнеше арнайы ережелер бар.

Жанама әдістер мен дәлелдемелер ұғымын талдауды, дәлелдемелердің белгілерін, мәні мен қылмыстық процескегі орнын анықтауды қамтитын теориялық негіз тәжірибе үшін қажет, дәлелдеу процесінде кезеңдерді бөлу оның игілігі болып табылады. және сенімді серіктес. Дәлелдер алынған білімнің сенімділігіне сенімділіктің негізі болып табылады.

Қылмыстық процеске жанама дәлелдемелерді қолданудың мәні олардың белгілі бір мөлшерін жинақтауда емес, олардың өзара және дәлелденетін ережелермен байланысын белгілеу болып табылады. Бұл осы байланыстар орнатылмайынша, олар белгілеген нәрсенің шындыққа сәйкес келетінін анықтау мүмкін еместігімен түсіндіріледі.

Әдебиеттер

- Александров А. С. доктринальная модель уголовно-процессуальных доказательств // Международная ассоциация поощрения правосудия. 2017. №13. С. 22-25.; 1950
- Вышинский А. А. Теория судебных доказательств в советском уголовном праве. М., 1950.;
- Гродзинский М. М. доказательства в уголовном процессе /научные труды, выпуск VII. М., 1945.;
- Строгович М. С. ход советского уголовного процесса. М., 1958.;
- Шамонова Т.Н. «Микрообъекты. Сущность следственно-доказательной деятельности при расследовании преступлений», «Гражданин и закон», N 1, январь 2002 г.;
- Шамонова Т.М. Микрообъекты. Особенности поиска и идентификации // Гражданин и право. 2002. № 3.
- Костенко Р. В. доказательства в уголовном производстве: концептуальные подходы и перспективы правового регулирования. СПб., 2006. с. 12;
- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000023>;

Теория доказывания в советском уголовном процессе: общая часть, Минковский Г. М. [и др.] / Под ред. Жогина н.в. [I dr.]. М., 1966 с. 268.;

Теория доказывания в советском уголовном процессе, Белкин Р. С. [и др.] / Под ред. Жогина н.в. [I dr.]. М., 1973. С. 445.;

Яцишина О. Е. внутреннее убеждение как основа свободы оценки доказательств в российском уголовном процессе. Челябинск, 2004, с. 3-13.

Уголовный процесс, Учебник, изд. Гуценко К. Ф., изд. 2-й, пер. и доп., М., Зерцало, 1997, с. 576;

Уголовно-процессуальное право. Учебник, изд. Люпинской П. А., изд. 3-й и сложение., М., юрист, 1998. 696 С.;

Петрухин И. Л. «экспертиза как средство доказывания в уголовном производстве», М. 1964;

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 7-бабы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O480000001>

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт. 26-бабы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 141-бап // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 9-тарауы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000206_

Қылмыстық-процестік кодекстің 10-тарауы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O480000001>

References

[1] Aleksandrov A. S. Doktrinal'naja model' ugolovno-processual'nyh dokazatel'stv // Mezhdunarodnaja asociacija pooshhrenija pravosudija [octrinal model of Criminal Procedural evidence // International Association for the promotion of Justice.]. 2017. №13. S. 22-25.; 1950

[2] Vyshinskij A. A. Teorija sudebnyh dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom prave [Theory of judicial evidence in Soviet criminal law]. М., 1950.;

[3] Grodzinskij M. M. Dokazatel'stva v ugolovnom processe /nauchnye trudy, vypusk [evidence in criminal proceedings / scientific papers] VII. М., 1945.;

[4] Strogovich M. S. Hod sovetskogo ugolovnogogo processa [the course of the Soviet criminal process]. М., 1958.;

[5] Shamonova T.N. «Mikroob#ekty. Sushhnost' sledstvenno-dokazatel'noj dejatel'nosti pri rassledovanii prestuplenij [Microobjects. Investigation in the investigation of crimes-the essence of evidence], "Grazhdanin i zakon», N 1, janvar' 2002 g.;

[6] Shamonova T.M. Mikroob#ekty. Osobennosti poiska i identifikacii [Microobjects. Features of the search and determination] // Grazhdanin i pravo. 2002. № 3.

[7] Kostenko R. V. dokazatel'stva v ugolovnom proizvodstve: konceptual'nye podhody i perspektivy pravovogo regulirovanija [evidence in criminal proceedings: conceptual approaches and prospects for Legal Regulation]. SPb., 2006. s. 12;

[8] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000023>;

[9] Teorija dokazyvanija v sovetskom ugolovnom processe: obshhaja chast' [he Theory of evidence in Soviet criminal proceedings: General part], Minkovskij G. M. [i dr.] / Pod red. Zhogina n.v. [I dr.]. М., 1966 с. 268.;

[10] Teorija dokazyvanija v sovetskom ugolovnom processe [The Theory of evidence in Soviet criminal proceedings], Belkin R. S. [i dr.] / Pod red. Zhogina n.v. [I dr.]. М., 1973. С. 445.;

[11] Jacishina O. E. vnutrennee ubezhdenie kak osnova svobody ocenki dokazatel'stv v rossijskom ugolovnom processe [internal trust as the basis of freedom to evaluate evidence in Russian criminal proceedings.]. Cheljabinsk, 2004, с. 3-13.

[12] Ugolovnyj process, Uchebnik [Criminal process, textbook], izd. Gucenko K. F., izd. 2-j, per. i dop., М., Zercalo, 1997, s. 576;

[13] Ugolovno-processual'noe pravo. Uchebnik [Criminal Procedure Law. Textbook], izd. Ljupinskoj P. A., izd. 3-j i slozhenie., М., jurist, 1998. 696 S.;

[14] Petruhin I. L. "Jekspertiza kak sredstvo dokazyvanija v ugolovnom proizvodstve» [Examination as a means of evidence in criminal proceedings], М. 1964;

[15] Adam quyqtarynyn zhalpyga birdej Deklaracijasyryn 7-baby [Article 7 of the Universal Declaration of Human Rights] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O480000001>

[16] Azamattyq zhane sajasi quyqtar turaly halyqaralyq pakt. 26-baby.[International Covenant on Civil and political rights.]/// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_

[17] Qazaqstan Respublikasynyn Kylmystyq Kodeksi 141-bap [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan Article 141] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

[18] ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 9-тарауы [Chapter 9 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.]/// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000206_

[19] Қылмыстық-процестік кодекстің 10-тарауы [Chapter 10 of the Criminal Procedure Code.]/// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O480000001>